

Қаҷфаҳмиҳои шинохтӣ, фарҳанги хитобӣ ва ратсионализми интиқодӣ¹

Қаҷфаҳмиҳои шинохтӣ бардошти таҳрифшуда аз воқеиятҳо ва фарзияҳост, ки зери таъсири пешдовариҳо, манфиатҳо, тарс ва тамаъ, дар бардошт, қазоват ва истидлоли одамон дохил шудаанд. Қаҷфаҳмиҳои шинохтӣ боиси таҳрифи идрок, қазовати нодуруст, тафсири ғайримантиқӣ ва беҳирадона мешаванд. Қаҷфаҳмиҳои шинохтӣ аз хурофотҳои бармеояд, ки дар ҳофизаи ҷамъиятӣ вучуд доранд ва ин ба дарки дурусти тасвири илмӣ олам ва паҳншавии он, ки аз қолабҳои ҷорӣ дар шуури тӯдаҳо фарқ мекунад, монеъ мешавад. Одамон дар ҷустуҷӯ ва тафсири маълумот, маъмулан тамоил ба он доранд, ки хурофоту пешдовариҳои худро дуруст нишон дода, ҳар як маълумоте, ки дидгоҳҳои ғайрирационалӣ рад мекунад, беэтибор нишон диҳанд. Ба ҷаҳон аз дариҷаи таассуби худ нигариста, ҳар як маълумотро филтр мекунад ва танҳо он назарҳоеро қабул мекунад, ки тасдиқкунандаи бовару назари худашон буда, мақбули тӯдаҳо ҳастанд. Назари инсонӣ маъмулӣ, аҳёнан аз ҳуди ӯст, ки дар натиҷаи санҷиши комил бо ҳама усулҳои имконпазир ба даст омада, асоснок ва аз тарозуи ақлу мантиқ гузаронида бошад. Дар бештар маврид, назарҳои мо намунае аз фарзияву истидлолҳои дигарон ҳастанд, ки ба воситаи падару модар, кӯча, мактаб, телевизиону радио ва китобу интернет ба даст омадаанд.

Маълум аст, ки дар пешорӯйи мушкилоти рӯз, пеш аз ҳама, шинохти дурусти онҳо лозим аст. Ҳалли онҳо бе шинохти дурусташон имконнопазир аст ё дар ҳолати бештар ба ҳалли нодурусташон мерасонад, ки баъди муддате боз буруз мекунад. Қаҷфаҳмиҳо, дар шинохти мушкилот ва сабабҳои пайдоиши онҳо, монеи ҳалли саривақтии онҳо гашта, хароҷоти онҳоро зиёдтар мекунад. Бинобар ин, дар омӯзиш ва шинохти ҳар як мушкил, ҳоҳ шахсӣ аст, ҳоҳ ҷамъиятӣ, бояд аз хираду мантиқи солим кор гирифта, таассубу пешдовариҳо канор гузошта шаванд. Ба қаҷфаҳмиҳо дар шинохти масоили иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фалсафӣ роҳ дода нашавад.

¹ Ин мақола дар ҳафтаномаи “Миллат” №30 (565) аз 10.08.16 ва маҷаллаи “Илм ва Ҷомеа” №3-4, 2016, саҳ.70. мунташир шудааст.

Шӯрбахтона, дар ҷомеаи мо низ қачфаҳмиҳо дар шинохти мушкилоти мубрами рӯз дида мешаванд, ки боиси ҳал нагардидани мушкилоти ифротгароии мазҳабӣ, хурофазадагӣ, ришвахорӣ, сӯистиғода аз мансаб, мардумфиребӣ, факр ва бегонапарастӣ гардидаанд. Ин қачфаҳмиҳо бештар дар ростои ҳувияту худшиносӣ, огоҳӣ аз таърихи худ, масъулиятшиносӣ дар назди вичдону ҷамъият, пайравӣ аз бузургон, нангу номус, накукорӣ, озодӣ ва илму олим дида мешаванд.

Сӣ сол боз аз худшиносӣ сухан мегӯянд, аммо сатҳи худшиносии миллӣ ба ҷойи боло рафтан, пойинтар аз он шудааст, ки дар охирҳои мавҷудияти Иттиҳоди Шуравӣ буд. Мутаассифона, бештари мардум дар муҳосираи иттилоотии таърихӣ монда, таърихи зиёда аз 8500-солаи худро, ба 1100 оварда расониданд, ҳувияти худро фақат дар мусалмон будан доништа, рӯй ба идеологияи таҷовузгарони ватан оварда, гузаштаи пешазисломии худро фаромӯш карданд. Гузаштаи пурифтихоре, ки ин миллат ҷаҳонгир буд. Ин бетаваҷҷуҳӣ ва ноогоҳӣ аз таърихи худ ва дар баробари ин, таблиғоти густардаи мазҳабӣ аз ҷониби гурӯҳҳо ва кишварҳои манфиатҳои хориҷӣ, ба воситаи муллоҳои маҳаллӣ, ва дар даҳ соли охир ба воситаи интернет, худшиносии мардуми тоҷикро пойин бурда, ба қачфаҳмиҳо дар шинохти ҳувияти миллӣ оварда расонд, ки дар натиҷа таассуби мазҳабӣ боло гирифт. Натиҷаи манфии ин қачфаҳмиро дар ҷанд соли охир дар пайвастанӣ ҷавонони тоҷик ба ҳизбу ҳаракатҳо ва гурӯҳҳои террористии ҳувияти динидошта ва ҳарҷи бамаротиб бештари давлат барои ҳимояи давлатдорӣ миллӣ аз ҳавфи ҷунин равандҳо мушоҳида мекунем. Ҳатто кор ба ҷое расида буд, ки таҳти таъсири баъзе муллоҳои худбохтаву пушт бар меҳанкарда, шахсони номи миллидошта, номҳои худро ба номи шахсиятҳои таҷовузгари ватан иваз карданд. Хушбахтона, мақомот пеши роҳи ин бегонашавии расмиро гирифт. Аммо дар номгузории кӯдакон, ҳамоно ин худбохтагӣ ва бегонапарастӣ ифода мешавад ва идома дорад.

Омилҳои ин қачфаҳмиҳо дар ҳувияту худшиносии миллии мо бисёранд, аммо аз ҳама асосии он бамаротиб кам будани маълумот дар бораи гузаштаи пурифтихори пешазисломии мо. Худшиносиро мо бояд аз тарғибу омӯзиши ҳадафмандонаи таърихи бостонӣ ва империяҳои ҷаҳонии миллиамон оғоз кунем. Имрӯз як тоҷик аз гаҳвора то гӯр, ҳамвора дар бораи дину мазҳаби бегона маълумот мегирад, аммо дар бораи таърихи пеш аз исломии худ хеле кам

мешунаваду меҳонад, он ҳам ба таври ғайрисистематик ва бидуни ҳадафи муайян. Аз ин ҷост, ки дар паҳнои интернет аксар даъво мекунад, ки мо торихи 1400 -сола дорем ва пеш аз ин чизе надоштем. Ҳама дастоварду ифтихороти пешинаро нодида мегиранд, дар пайи ҳимояи ҳувийяти мазҳабии худ мераванд. Ин ҳама мушкилоти вобаста ба ифротгароиву бегонапарастиро тақвият бахшида, монеи шинохти дурусти ҳувийят ва худшиносии миллӣ мегардад.

Қаҷфаҳмиҳо дар шинохти ҳувийят, ки ба боло рафтани таассубу мазҳабгарой ва бегонапарастӣ расонидааст, боиси ба вучуд омадани қаҷфаҳмиҳо дар шинохти таърих гардидааст. Чуноне ки зикр карда шуд, бештари мардуми тоҷик таърихи худро аз 1400 рақам мезанад ва гузаштаи пеш аз онро дуруст намеомӯзанд ва аз воқеияти таърихӣ худ огоҳӣ дуруст пайдо намекунанд. Дар натиҷа, таҷовузи турку муғулро маҳкум мекунаду қотилони падару модари худро дар замони ҳуҷуми онҳо нафрин мекунад. Аммо таҷовузи аъробо нодида мегираду аз қотилони падару модари худ ҳангоми таҷовузи арабҳо қаҳрамон тарошида, номи онҳоро ба фарзандонаш мегузорад. Ин қаҷфаҳмиҳо дар шинохти таърих, боиси пайдо шудани шахсиятҳои хиёнаткор мегардад, ки ба хотири паҳнсозии идеологияи қаҳрамонҳои сохтаи худ, даст ба озору куштори ҳамватанони хеш мезананд, ки фаъолияти ҳизбҳои террористии диние чун Ансоруллоҳ, Чундуллоҳ ва ТТЭ ҲНИ далели ин шудааст. Ё дар ҳолати дигар бар зидди арзишҳои миллӣ ва суннатҳои воқеии мардум мубориза мебаранд.

Албатта, 1400 соли охири таърих ҳам идомаи созандагиву эҷодкорӣҳои мардуми мо ва наметавон онро нодида гирифт. Ҳар бурду бохте, ки доштем, пештар аз ҳама, кори дасти худӣ мо буд. Дар илму фан ва ҳунару эҷодкорӣ ҳар ҳосиле, ки буд, аз меваи дарахти 8500 -солаи таърихи мавҷудияти миллати тоҷик буд. Аз биёбони араб ба мо чизе ҷуз қатлу хунрезӣ ва ғорату ғуломсозӣ наомад. Фарғашти илм дар тамоми ҷаҳон давраҳои муайяни худро дошт, ки дар як давра ҳосилаш як чиз буд ва дар давраи дигар чизи нав ба бор меовард. Наметавон аз давраҳои нахуст талаби ҳосиле ба мисли давраҳои охир кард. Наметавон аз олимони даврони Ҳахоманишӣ талаби шеърӣ Бедил кард ва аз олимони даврони Сомониён талаби сохтани барномаҳои компютерӣ. Фарҳанги созандагиву эҷодкорӣи ин миллат таърихи 8500 -сола дошта, бо омадани юнониҳо, мусалмонон, муғул ва рус аз байн нарафт ва ба рушду такомули худ идома дод. Аз ин сабаб, иддаои ин ки мо то таҷовузи аъроб чизе надоштем ва идеологияи душман бар сари

мо чира ва боиси рушди илми мо шуд, шинохти нодуруст буда, ба қачфаҳмиҳо дар шинохти таърих дохил мешавад.

Ноогоҳӣ аз таърихи худ, боиси қачфаҳмиҳо дар шинохти номус мегардад. Чавонмарди тоҷик барғалат номусро дар ҳимояи идеологияи бегона, идеологияи қотилони падарони худ мебинад. Ба ҷойи эҳёи суннатҳои худ ва ҳифзи боқимондаи он, аз идеологияи бегона ҳимоя мекунад. Ва ин амали худро номусдорӣ меномад, дар ҳоле ки ин хилофи ақлу мантиқ аст. Агар ба кишварҳои пешрафтаи муосир назар кунем, миллатеро дида наметавонем, ки аз душманони худ қаҳрамон тарошида, муҳофизони ватанашонро маҳкум кунанду душман шиносанд. Аммо дар мо ин қачфаҳмӣ вуҷуд дорад ва оилаҳои тоҷик ба ҷойи Муқаннаъу Бобак Умару Алиро қаҳрамон шинохта, фарзандонашонро ба шарафи онҳо номгузорӣ мекунанд. Агар ҳамаи инро ҳолисона ташхис кунем, пайдост, ки онро наметавон номусдорӣ номид. Ин дар беҳтарин ҳолат ноогоҳӣ аст ва дар бадтарин ҳолат беномусиву меҳанфурӯшӣ, ки ба гурӯҳи якум мардуми оддӣ ва ба гурӯҳи дуюм онҳое дохил мешаванд, ки аз воқеият бохабаранду ба хоҳири манфиатҳои шахсӣ аз идеологияи бегона пуштибонӣ мекунанд.

Дар шинохти вичдон ҳам дар фарҳанги имрӯзаи мо қачфаҳмиҳо вуҷуд доранд. Мутаассифона баъзе кормандони масъули давлатӣ ришва мегиранд, пули бучаро медузданд ва барои ором кардани вичдонашон ба мулло пул дода, дуо мегиранд ё масҷид мезосанд, ё як маблағи ночизеро хайр карда, ба ин васила гуноҳи худро “мешӯянд”. Як қисми савдогарон ҳам чунинанд, ҳатто дар арафаи идҳо нархҳо боло мебаранд ва барои пӯшиши ин беинсофӣ ё ҳаҷ мераванд, ё ба мулло пул медиҳанд, ё масҷид сохта, «гунаҳсӯзӣ» мекунанд. Маълум аст, ки ин ҳама бевичдонӣ буда, ба ҳеҷ роҳе шуста намегардад. Инсони бовичдон ҳаргиз ришва намегирад, пули мардумро намедуздад, нархҳоро беасос боло намебарад ва вичдони чунин одам соф асту вичдондориро дуруст дарк кардааст.

Ҳамин тариқ, қачфаҳмиҳои зиёде дар ҷомеаи мо вуҷуд доранд, ки мушкилоти мавҷударо печида карда, аз худ мушкили дигар эҷод мекунанд. Яке аз омилҳои асосии пайдо шудани ин қачфаҳмиҳо фарҳанги шунавандагии мо мебошад. Яъне мардум бештар тамоил ба шунидану бовар кардан доранд, то ба дидану санҷидану андеша кардан. Ба ҷолиш ва муҳокима кашидани назарҳои бузургони оила, рӯҳониён ва амалдорон роиҷ нест. Нақд кардани суханҳои онҳо гуноҳ ё ҳадди ақал амале номатлуб маҳсуб мешавад. Шунидану ба хотир гирифтани ва амал

аз рӯйи онҳо кори аксарият шудааст. Бо дигар назарҳо муқоиса кардан, беҳтарашро интихоб кардан ва андешаву тафаккур кардан хеле кам ба назар мерасад. Чунин фарҳангро донишманди эронӣ Алӣ Ҳудомуродӣ фарҳанги хитобай номидааст. Фарҳанге, ки дар миёни як қишри ҷомеа як кас хатиб (соҳибназар) асту дигарон мухотабу шунавандаи ӯ ва дар бисёр маврид шунавандаҳо батадриҷ шуниданро ҷойгузини тафаккур месозанд ва ба бутсозии хатиби худ мепардозанд. Ба ҳамин далел аст, ки мухотабон, маъмулан ба роҳи хатибон мераванд, ба ҷойи он ки роҳи хатибонро идома диҳанд ва аз худ як навоварие ба вучуд биёранд. Ба роҳи хатиб рафтан, яъне дар чорҷӯби афкори ӯ мондан, аммо роҳи хатибро идома додан, яъне равиши мантиқии хуруҷ аз чорҷӯби афкори ӯро ёфтан аст.

Фарҳанги хитобай бештар дар ҷомеаҳои пайдо мешавад, ки нақдпазир (танқидпазир) нестанд ва нақди афкори шахсиятҳои мавриди назар (мулло, волидайн, амалдор, пайғомбар, имом) мамнӯъ буда, ихонат ба онҳо шумурда мешавад. Дар чунин ҷомеаҳо қачфаҳмиҳои шинохтӣ решаи амиқ доранд. Чунки дурустии фарзияҳо ё нуқтаи назари шахсоне, ки дар бораи ҳақиқат ҳукм меронанд, мавриди нақду баррасӣ қарор намегирад, дар ҳоле ки танҳо нақду баррасии амиқ дурустии ҳар нуқтаи назарро собит мекунад. Ҳақиқат ҳам барои равшан шудану ҷило додан ниёз ба нақд дорад. Таҷриба нишон медиҳад, ки назари бисёре аз чунин одамони хатиб ғайриилмӣ ва идеологӣ ҳаст ва барои онҳо нақду инкор кардани ақидаашон маънои инкор кардани мақоми иҷтимоии онҳоро дорад. Пайванд будани хатибон ба як идеология ё ҷаҳонбинии хос, онҳоро маҷбур мекунад то ба ҳар роҳе далелҳои тасдиқкунанда ба даст биёранд ва нуқтаи назари худро дуруст нишон диҳанд. Маълум аст, ки онҳо дучори пешдоварӣ мегарданд ва аз қабл медоданд, ки чиро исбот мекунанд. Бо пайдо шудани интернет ин кор осон шуд, дигар метавонанд танҳо аз сомонаҳои истифода баранд, ки бо онҳо ҳамфикранд. Дар ҳолати пайдо шудани далелҳои қавии радкунанда ҳам, омода намешаванд мавқеъҳои худро бознигарӣ кунанд. Мардум ҳам тамоили бештари бовар кардани суҳанҳои хатибони худро доранд, то нақди мантиқии онро кардану сари дурустии суҳанҳои ӯ андеша кардан. Одаме, ки таҷрибаи кофии истифода аз ақлу мантиқро надорад ва ҳақиқатро танҳо аз шундаҳояш мешиносад, тавоноии таҳлили ҳақ аз ботилро надорад ва ба қачфаҳмиҳо дар шинохти бисёр масъалаҳо роҳ медиҳад. Хатибон ҳам ба дониши худ арзиши аз ҳад зиёд дода, мухотабони худро нотава-

нишон медиҳанд ва мавқеи иҷтимоии худро аз онҳо болотар меҳисобанд.

Бештари одамон худро соҳибхирад ҳисобида, бардоште аз воқеиятҳои моро ихотакарда доранд. Аммо ин бардошт ва шинохт он вақт манфиатовар мегардад, ки асоснок ва воқеӣ бошад. Воқеият новобаста ба хоҳишҳову боварҳои мо вучуд дорад. Онро метавон бо муқоисаи фарзияву боварҳои гуногун ва нақди хирадмандонаи онҳо муайян кард. Барои ин, андешаи озод ва огоҳӣ доштан даркор аст. Набояд ақидаҳоро, ки бовари моро рад меkunанд, сарфи назар кард. Онҳоро санҷида нақд кардан лозим аст, то ҳақ ё ботил буданашон маълум шавад. Ҳақиқат бо нақд кардан ботил намешавад, танҳо қачфаҳмиҳои мо ошкор шуда, имконияти дуруст шинохтани воқеият пайдо гашта, роҳи ҳалли мушкилоти мавҷуда ёфт мешавад.

Ратсионализми интиқодӣ ё худ нақди хирадмандонаву мантиқӣ кардани ҳар фарзияву гипотеза ва назари пешниҳодкардаи дигарон ва қабул ё радди онҳо баъди санҷиши мунтақидона, роҳи асосии ислоҳ кардани фарҳанги хитобаии имрӯза ва бартараф кардани қачфаҳмиҳои шинохтӣ мебошад. Албатта, рад кардан ё тасдиқ кардани назарияву гипотезаҳои пешниҳодшуда, эҷодкорӣ нест ва худ ба худ чизи навест намеофарад, аммо ин ҳақро аз ботил ҷудо карда, имкони шинохти дурусти масъалаҳоро фароҳам оварда, қачфаҳмиҳоро аз миён мебарад. Ин дар навбати худ заминае мешавад барои эҷодкориву навоарӣ ва ҳалли саривақтии мушкилоти мавҷуда.

Дар ҳама даври замон гурӯҳе иборат аз баъзе олимон, рӯҳониёни динӣ ва амалдорон, ки дар бораи ҳақиқат ҳукм меронданд ва аз фарҳанги хитобаиву шунавандагони худ манфиат мебурданд, аз ҷорӣ шудани фарҳанги интиқодӣ ва нақди мантиқии ҷаҳонбинии ҳоси худашон нигарон буданд ва зидди мунаққидон мубориза мебурданд. Ин гурӯҳ имрӯз ҳам намехоҳад ратсионализми интиқодӣ ҷойгузини фарҳанги хитобай гашта, шунавандаҳояшон ба марҳилаи ҷуну ҷароҳи мантиқӣ гузаранд. Ин гурӯҳ барои тасдиқи нуқтаи назари худ тафсирҳои бисёр навишта, мавқеи иҷтимоии худро ҳифз кардан мехоҳанд. Бо вучуди ин, ратсионализми интиқодӣ ё худ фарҳанги нақдии хирадмандона бояд дар ҷомеа ҷойгоҳ пайдо кунад ва дар таҳлили масъалаҳову ошкор кардани фарзияҳои ба ҳақиқат наздик кумак расонад. Ин имкон медиҳад, ки фарзияву назарияҳои ботил сари вақт ошкор шуда, бартараф гарданд ва қору омӯзиш танҳо сари фарзияву назарияҳое қарор гирад, ки ба ҳақиқат наздиканд.

Барои густариш пайдо кардани мантиқи нақдӣ аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд, агар дар синфҳои болоии макотиби миёна омӯзиши кӯтоҳи ратсионализми интиқодии Карл Попер ба роҳ монда шавад. Ин алтернативае хоҳад буд дар баробари фарҳанги хитобаие, ки ҷорӣ аст. Ҷавоне, ки тафаккури нақдӣ дорад, туъмаи гурӯҳҳои террористӣ нахоҳад шуд. Шахсе, ки чуну чаро мекунад ва аз ҷорҷӯби афкори асримиёнагӣ фаротар меравад, ба оила ва ҷомеа манфиати бамаротиб бештар оварда метавонад ва ҳаргиз худро дар миёни одамони бегуноҳ наметарконад. Чунин ашхос ба эҳтимоли зиёд давомдиҳандаи роҳи бузургон мешаванд ва ба ҷаҳон як зарра навоарӣ меоранд. Дар фарқият аз шунавандае, ки дар ҷорҷӯби афкори асримиёнагӣ дармонда, зоҳирпарастона бо роҳи онҳо меравад ва ба ҷомеа зарар мерасонад, шунавандаи зақӣ, хушёр, навоар ва мунтақид масири зиндагии созанда ва арзандаро тай мекунад. Одатан, шахсони қачфаҳму беҳувийятро гурӯҳҳои ифротӣ ба осонӣ аз ҳудуди ришу салла то сарҳади террору мардумкушӣ мебаранд. Ин ҳам як қачфаҳмӣ аст, ки назарияҳои ботил ва ифротӣ(террористӣ)-ро ҳақ мепиндоранд. Тафаккури мантиқӣ метавонад ин қачфаҳмиҳоро ислоҳ кунад.

Сарчашмаҳо

1. Турчин Алексей Валерьевич., Батин Михаил Александрович, ФУТУРОЛОГИЯ. XXI ВЕК: БЕССМЕРТИЕ ИЛИ ГЛОБАЛЬНАЯ КАТАСТРОФА?, Москва 2012;
2. Сутирии шинохтӣ,
<https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%B3%D9%88%DA%AF%DB%8C%D8%B1%DB%8C%D8%B4%D9%86%D8%A7%D8%AE%D8%AA%DB%8C> ;
3. Когнитивные искажения,
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B5%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5> ;
4. Ақлонияти интиқодии Попер , Алӣ Худомуродӣ,
<http://diplomatt.mihanblog.com/post/718> ;
5. Критический рационализм Карла Поппера. <https://allendy.ru/fil-nauki/473-karl-popper.html> ;

6. Алтернативаҳо ва моделҳои рушди ҷомеаи инсонӣ дар ойинаи футурология (оянданигарии илмӣ), Ҳафиз Холиқзода, маҷаллаи «Илм ва Ҷомеа», №1-2. 2015-2016.